творячи художні образи, сприяючи емоційно-оцінній конкретизації персонажів та подій.

Література

1. Буда В.А. Лінгвостилістика сучасного історичного роману про добу козацтва (60-90рр.ХХст.) – К.: Рідна мова, 1998. – 164с.
2. Єрмоленко С.Я. Фольклор і літературна мова. – К.: Наукова думка, 1987. – 245с.
3. Літературознавчий словник-довідник/ Р.Т. Гром'як, Ю.І. Ковалів та ін. – К.: ВЦ "Академія", 1997. – 752с.
4. Опільський Ю. Твори: В 4-х т. – Львів: Каменяр, 1994. – т.1: Іду на вас. – С.25 -237.
5. Удовиченко Г.М. Фразеологічний словник української мови. – К.: Вища школа, 1984. – т.1-2.

Людмила Ценюх

наук. керівник – доц. Г. Ф. Ступінська

СВОЄРІДНІСТЬ ЖАНРУ БАЛАДИ У ТВОРЧОСТІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Балада здавна побутувала в українській народній творчості. Вона пройшла тривалий і складний шлях еволюції від народної танцювальної пісні до сюжетного поетичного твору переважно історичного або казково-легендарного змісту. В художній літературі до цього жанру зверталися такі відомі письменники як Шевченко, Боровиковський, Метлинський та інші. Особливо високі зразки балади створив Тарас Григорович, це: "Тополя", "Утоплена", "Лілея", "Причинна", "Коло гаю в чистім полі", "Русалка", "У тієї Катерини". Поетика балад Шевченка багато в чому справді виросла з фольклорної стихії, зберігши пісенну вільність, розкутість, грацію, ритміко-інтонаційне розмаїття. Однак не важко помітити, що порівняно балади Тараса Григоровича становлять нову мистецьку якість таких структурних елементів, як дросматично напружений сюжет і ліро-епічний характер розповіді.

Мабуть, аналізуючи балади Шевченка, потрібно уважніше прислухатись до думки М. Гоголя, який вважав, що в основі балади лежать "таємничі поетичні легенди, неясні явища, що хвилюють і лякають уяву". [1].

У баладі "Причинна" головна увага зосереджена на надзвичайній події, а не на персонажі. Змальовано не тільки любов і тугу дівчини за козаком, а й долю його в чужій стороні:

Та, мабуть, загинув!
Не китайкою покрились
Козацькії очі,
Не вимили біле личко
Слізоньки дівочі;
Орел вийняв карі очі
На чужому полі,
Бім тіло вовки з'їли, –
Така його для.

Уява читача малює цю подію як реальну, яка вже сталася. А далі ніби зіставляє трагедію двох молодих осіб: з одного боку козака, а з другого – дівчини, акцентується увага на тому, що все на цьому світі вирішує доля, фатум, тобто щось вище, некероване:

…О Боже мій милий! Така твоя воля,
Така її щастя, така її доля.

Особливо вирізняється картина двосвітності, бо поет поєднує цей світ і потойбічний, боже і земле, реальність і вимисел. Важливого значення набувають гіперболічні описи природи, звернення до метафоричності, персоніфікації, пісенного епітета, прийому нагнітання загадкових, а то й страшних картин, обставин дії (ніч, буря, Дніпро, русалки, що залоскочуть дівчину) – все це підсилює похмурий тон, трагічний фінал.

Проте, драматизм зображуваного не відсуває на задній план високої моралі героїв, чогось світлого і доброго. Шевченко показує незрадливе кохання, вірність йому аж до смерті. Закінчення балади дуже емоційне та підкреслене суто українськими символами: явора, ялини, соловейка, зозулі, червоної калини.

Балада "Тополя" теж ґрунтується на мотивах народної творчості, уснопоетичній символіці.

Головна героїня закохана в козака, який гине:

Полюбила чорнобрива
Козака дівчина.

Полюбила – не спинила,
Пішов та й загинув…

Як і в "Причинній" значну роль відіграють загадкові, таємничі сили: ворожіння, надприродні дії зілля. Простежується мотив перетворення дівчини в тополю, в образі якої здавна втілювалася ідея невмирущості кохання. Доказом цього є переодягання дівчини в тополю на зелені свята.

Уявлення українського народу про ворожок ("бабусенька", як її називає головна героїня, є ніби втіленням двох світів, бо з одного боку вона жива, реальна особа, а з другого – має силу і владу в потойбічні), воду (яка б мала змити, очистити від цього злого), пісню (як підкреслення ментальності українців) мали детальніше і досконаліше подати образ події, яка відбулася:

Пішла, вмилась, напилася,
Мов не своя стала,
Вдруге, втретє, та, мов сонна,
В степу заспівала:
"Плавай, плавай лебедонько,
Рости, рости, тополенько,
Все вгору та вгору!".

І все це відбувається у звичайних, природних умовах, тобто не виходить за межі соціально-побутового життя народу. У цій баладі домінує драматизм почуттів, певний протест, прагнення до щастя, що підкреслюється глибоким ліризмом, психологізмом. Великого значення набуває діалогічна форма викладу. Шевченко змальовує образ матері, яка хоче видати дочку за багатія-нелюба. В цій баладі використовуються образи-символи: червоної калини, соловейка, чорних брів, карих очей, які роблять сюжет і мову більш доступними і зрозумілими українській душі.

Зовсім новаторською є балада "Утоплена", бо не можна вказати до неї аналогій не тільки в українській, а й в інших слов'янських літературах. Зображена подія викликає чимало роздумів про морально-етичні принципи і вчинки людей, адже вбивство дочки матір'ю із заздрощів до її краси – це страхітливий випадок, який заслуговує на сувору кару. Образ матері тут різко протилежний до Шевченкових образів у багатьох інших творах (напр. "Наймичка", "Катерина"). Поет пише:

Отака-то мати!..

Породила дочку без сорому, в чужім селі покинула, пила й гуляла – поки старою не стала. А дочка Ганнуся росла, розцвітала. Тоді мати знайшла стару відьму і дочку трутою напувала, та не помогло. У кінці вона знаходить нелюдське рішення: топить дочку і сама топиться.

Більша частина розповіді зосереджена на думках і діях матері, а дочка – персонаж пасивний, хоча уся увага прикута до неї, її вроди. Також автор виводить ще образ рибалоньки, який кохає Ганнусю і стає свідком вбивства. Він теж губить свою душу. Фінал очевидний – вони всі троє потойбічні істоти (утопленики), які вночі випливають з води. Шевченко вводить образ кіс, як символ дівочої краси і чистоти.

Зосереджує увагу поет і на внутрішньому стані героїв, наголошує ще й на тому, що сім'я і любов – це у нашому суспільстві найголовніше, а їх не має:

Кляне мати
Той час і годину,
Коли на світ породила
Нелюбу дитину

Ідейна, класова позиція поета чітко вимальовується в баладі "Лілея". Доля маленької, скривдженої людини пов'язується із жорстокістю соціальних обставин і аморальності панства.

Як зазначає Г. Нудьга "Лілея – символ правди й краси, яких ще не зреклося суспільство. Чиста й прекрасна, як квітка скорботна й трагічна". [2]. У цій баладі Шевченко вже надає слово героїні, що й створює задушевну атмосферу. Вона оповідає історію свого життя, вже на тому світі, коли її душа переселилася в лілею, запитує за що її покарано:

За що мене, як росла я
Люди не любили?
За що мене, як виросла,
Молодую вбили?

Лілея робить власний висновок, намагається знайти співчуття у королевого цвіту. Її слова сприймаються як докір жорстокості, черствості і бездушності. У баладу Шевченко невипадково

вводить образ пана; він уособлює зло, нелюдський жорстокий світ.

Викликає захоплення балада "Русалка", в якій оповідь теж ведеться устами центральної героїні – колись була малою, невинною дівчинкою, а зараз русалка. Проте вона використовує й слова матері, які мають велике ідейно-смислове навантаження як для характеристики події, так і для зображення самого образу матері. Бачимо, що мати теж зведена паном, але через тиждень вже забуває про доньку, байдужіє.

Шевченко взагалі відмовляється від безпосереднього виявлення свого ставлення до героїв і подій, а також від їх описів.

Поет використовує емоційно-забарвлену лексику:

Грались, лоскотали,
Поки в вершу не запхали…
Та й зареготались.
Одна тілько русалонька
Не зареготалась.

Особливе смислове навантаження має слово регіт, яке ніби підкреслює іронічну ноту у висловленого. Видно, що дочка не осуджує матір, а скоріше навпаки – любить і співчуває їй. Такий мотив любові дітей до батьків є провідним у творчості Шевченка.

У баладі "Коло гаю в чистім полі" поет знову повертається до мотиву перетворення дівчини у тополю, змальовує історію нещасливого кохання. Вона написана в стилі епічної оповіді. Сюжет дуже схожий до народної пісні: любов двох дівчат до Івана, який не гонив жодної з них. За зраду і брехню кара одна – смерть. У народних уявленнях отруєння за такий вчинок не вважається як дуже негативний, а як щось належне, заслужене. Тому в баладі є повчальний елемент:

А бог людям на науку
Поставив їх в полі
На могилі тополями.

Любов – це сильне почуття, яке доводить навіть до божевілля. Видно, що сестри повністю віддались йому, бо навіть після того як отруїли з розпачу свого коханого, поховали його і:

…Сестри ходили
Що день божий вранці-рано
Плакать над Іваном,
Поки самі потруїлись
Тим зіллям поганим.

Остання балада відрізняється від попередніх тим, що в її основі лежать різкі контрасти і гіперболи, перебільшення. Шевченко використовує певну недомовленість, загадковість, що наштовхує на власні домисли і уявлення про фінал, а також – неймовірну точність, яка характерна для народної поетики. Для відтворення всього драматизму велику роль відіграє діалог. Причиною смерті стала її брехня:

Це не брат мій, це мій милий,
Я тебе дурила…

Для козаків чесність, дружба і віра понад усе, тому після таких слів Іван Ярошенко, який "з лютої неволі, із Бахчисараю, брата визволив", не міг з ними змиритися і кару виніс однозначну – смерть:

Одурила! – і Катрина
Додому скотилась
Головонька… – Ходім, брате,
З поганої хати.

Мабуть, Шевченко не був прихильником того, щоб неправдою рятували життя, тому у кінцевому результаті замість милої козак зустрів побратима.

Таким чином можемо з впевненістю сказати, що балади Т. Шевченка мають певні риси народнопоетичних балад, але за своїм змістом, спрямуванням і образно-стильовими прикметами є явищем якісно новим. В них на високому художньому рівні змальовано високі, світлі, благородні поривання народного духу, утвердження думки про важку боротьбу, яку доводиться вести в ім'я добра, правди і краси.

Література

1. Нудьга Г.А. Українська балада, с.127-128

2. Русские писатели о литературном труде. Л, 1954, Т.1.-С.481
3. Шевченко Т.Г. Повне зібр. тв. у 6-ти т., Т.1.К.,1963-С346.

Марія Козяр
наук.керівник – проф. М.П. Ткачук

СЮЖЕТНО-КОМПОЗИЦІЙНІ ОСОБЛИВОСТІ НОВЕЛ ГРИГОРА ТЮТЮННИКА

Григір Тютюнник – один із яскравих представників прози шістдесятників (разом із Євгеном Гуцало, Валерієм Шевчуком, В.Дроздом та ін.), які творили високомистецькі твори, незважаючи на несприятливі умови тоталітарного суспільства.

Шістдесятники прагнули до оновлення української літератури, розширювали її проблематику, жанрово-стильову палітру, зокрема, по-суті, повернули українській прозі психологізм. "На шляху нового відродження української літератури явищем постала передусім реалістично-імпресіоністична новела Григора Тютюнника" [4;28], яка культивувала глибоке проникнення у внутрішній світ людини, моделювання найпотаємніших думок героя, його вразливість до антигуманних явищ тогочасного суспільства.

Джерелом творчості письменника є автобіографізм. Зокрема, автобіографічні риси простежуються у новелах "В сутінки", "Три зозулі з поклоном" та ін. Як зазначає Ніла Зборовська, "історія новели "В сутінки" – психологічна інтерпретація душевного конфлікту між дорослим сином і матір'ю, має глибоке коріння — гостро пережиту в дитинстві образу і зраду" [4;28].

Герої новел прозаїка взяті здебільшого із життя. Це, наприклад, новела "Поминали Маркіяна", про що свідчать слова Тютюнника у листі до перекладачки Н.Дангулової: "... бачив зайця, що пив воду із Псла і витирав вуса лапою точно так, як робив це покійний Маркіян, випивши чарку..." [3;101].

Сюжет письменник будує здебільшого навколо однієї події, але такої, яка розкриває сутність людини, мотивує її вчинки, життєву позицію (це простежуємо у новелах "Син приїхав", "Оддавали Катрю", "Кізонька" та ін.). Цій меті підпорядкований і своєрідний конфлікт у творах Тютюнника: переважно він чітко не виявлений, внутрішній. "Наші читачі врешті-решт навчаться розгадувати сюжетні ходи, і вони стануть такими ж банальними, як сентименталізм. Майбутнє за цікавими різними типами людей, характерами"— писав новеліст у своєму щоденнику (із записної книжки №3, 1961 р.). І ще: "Внутрішній сюжет заразливіший, від нього читачеві трудніше відчепитися, піти, забути, тобто сюжет- настрій" — вважає автор (щоденник №3; 28 листопада 1961 року) [5; 29]. Розкриття внутрішнього світу персонажа досягається за допомогою такого оповідного прийому, як внутрішня фокалізація (новели "Зав'язь", "В сутінки", "Тайна вечеря", "Комета", "Сито, сито...", "Обнова" та ін.).

Основою побудови сюжету твору є художня деталь, слово, що неодмінно бере участь у творенні образу, характеру чи переростає у символ. Григір Тютюнник — майстер художньої деталі, яка рідко виступає як одноразова. Здебільшого використовується новелістом повторювана деталь, або ще її називає Тарас Аврахов кільцевою, бо вона "ніби обрамлює новелу, творить своєрідне ідейно-змістове кільце" [2;17]. Це спостерігаємо у новелах "Оддавали Катрю", "Дикий", "Холодна м'ята". У новелі "Кленовий пагін" це руки діда Христоні, "поскладувані одна на одній, мов дві пелюсточки", а також деталі-образи шашеля і павутини, які повторюються на початку і в кінці твору з метою доповнити образ діда Христоні, підкреслити його старість і немічність. Важливу естетичну роль відіграє фінальна деталь, оскільки у творі, невеликому за обсягом, композиція найчастіше представляє собою лінійний розвиток по висхідній, спрямований до фіналу, кінцівки, в якій і знаходиться точка найвищого напруження (новели "Комета", "Сміхота").

"Новела Гр. Тютюнника — це настрій, що пишеться фарбою, звуком, саханням душі, а тому гостро діє на "нерви читача", —відзначає Ніла Зборовська [4;30]. Це єднає письменника з імпресіоністами. На нюхових деталях побудована новела "Холодна м'ята", зорових- "Червоний морок", "Зав'язь", майже в кожній новелі зустрічаємо звуконаслідування як різновид слухової деталі.

Композиція новел Тютюнника здебільшого складна. Дуже часто автор вдається до анахронії, тобто порушує хронологічну послідовність подій. Найчастіше це спогади головного героя (новели "В сутінки", "На згарищі", "Холодна м'ята", "Іван Срібний").

Окремі твори прозаїка об'єднані у цикли. Як наприклад, цикл "Крайнебо", написаний